

LA FI D'UN POBLAT MEDIEVAL: DESERCIÓ O CANVI D'ASSENTAMENT? EL CAS DE L'ESQUERDA

Imma Ollich

Plantejar-nos el perquè es va abandonar un lloc que en un moment donat funcionava plenament és una qüestió complexa i que pertany gairebé sempre al domini arqueològic. Encara que els documents esmentin destruccions i incendis, es tracta de fets puntuals que no donen una resposta total al procés de desertització d'un poblament determinat. En canvi, les restes materials *in situ* testimonien l'espai ocupat, el grau d'urbanisme i de cultura, la vitalitat que els assentaments van tenir al llarg de les seves etapes d'ocupació.

L'Esquerda, jaciment que presenta una continuïtat de poblament des del segle VIII aC, és un exemple del procés d'abandonament de nuclis rurals que es produeix durant l'Edat Mitjana a Catalunya. El creixement de les ciutats, la formació de grups artesanals i mercantils, els canvis d'estratègia política, són —entre d'altres— tendències generalitzades des del segle XIII, que absorbiran els excedents demogràfics del camp i contribuiran a l'abandonament d'antics llocs d'hàbitat.

L'evolució del poblament medieval de L'Esquerda (Roda Civitas)

El jaciment de L'Esquerda es troba situat dalt d'una península envoltada pel riu Ter, que li proporciona una defensa natural i un lloc estratègic de control territorial, tant pel cantó de la Plana de Vic com pel cantó de Les Guilleries. Les excavacions realitzades durant les darreres campanyes han confirmat una ocupació antiga del lloc, com a mínim del Bronze Final, i unes relacions directes a partir del segle IV aC amb la costa gironina de l'Empordà. El Ter actua, doncs, de via d'unió entre Osona i les poblacions cos-

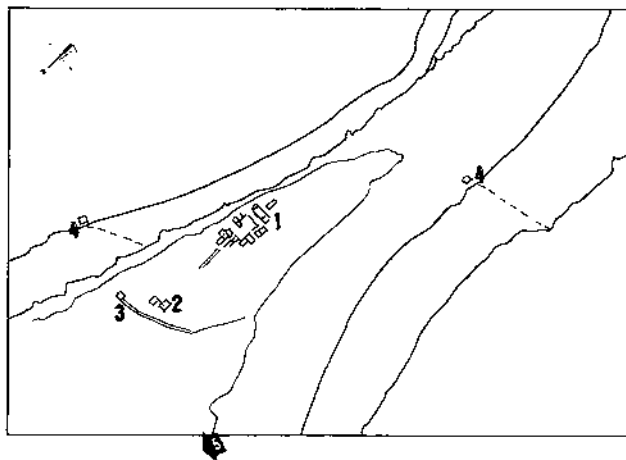

Figura 1. Vista aèria del jaciment de L'Esquerda, envoltat pel meandre del riu Ter (foto: Xavier Baurier, 1989). 1: poblament medieval. 2: restes ibèriques. 3: muralla. 4: antic molí i resclosa. 5: poble actual de Roda.

taneres colonitzades pels grecs, via que va servir també d'introducció a l'interior de Catalunya de noves tècniques aportades pels colonitzadors mediterranis. El poblat ibèric del segle IV aC que s'està definint a L'Esquerda, amb un urbanisme ben planificat, és una prova d'aquesta influència forana (ROCAFIGUERA, 1990).

Per damunt d'aquest substrat indígena i ibèric que arriba al segle I aC, i després d'un buit documental i arqueològic llarg, es localitza l'establiment medieval. La cronologia sembla ben delimitada: 826 com a primera data documentada, 1314 com a data final. Curiosament, ambdues dates marquen dues destruccions de L'Esquerda-Roda separades per cinc-cents anys. És per això que la data del 826 ha de ser contemplada *ante-quem*, ja que planteja l'existència d'una ocupació anterior del lloc. De la mateixa manera, la destrucció de 1314 marca la fi definitiva del poblat, si bé alguns documents mostren intents de reconstrucció del castell enderrocat.

A partir de l'evidència documental i arqueològica, hem pogut definir fins a tres etapes en l'evolució del poblat medieval de L'Esquerda (OLLIH-ROCAFIGUERA, 1990):

1. L'ocupació carolíngia i la «RODA CIVITAS» (s. VIII-IX dC).

L'any 826, als «Annals Reials» del rei franc Lluís el Piadós, s'esmenta que Aissó va destruir «Roda Ciutat», nom antic de l'actual jaciment de L'Esquerda. Sobre aquest episodi, absolutament desconegut encara en el marc de la història medieval de Catalunya, només tenim aquesta referència. Gairebé no se'n sap res, ni dels protagonistes (només que la revolta era indigenista i antifranca) ni de les conseqüències (probable destrucció i abandonament de les comarques centrals de Catalunya al llarg de més de cinquanta anys).

Malgrat una evidència documental tan minsa, el que queda clar és la importància estratègica d'un lloc que controlava el Ter i les rutes cap a l'interior i cap a la costa. Quin tipus d'establiment és el que va destruir Aissó el 826? Quina població ocupava el lloc? Hi havia restes d'un poblament indígena anterior o eren guerrers francs instal·lats per defensar un punt clau en la línia del Ter? Tenint en compte que en l'últim terç del segle VIII els carolingis organitzen una xarxa defensiva en zones inestabilitzades per l'entrada dels musulmans, i que utilitzen el Ter com a primera línia fronterera, pensem que L'Esquerda (o Roda Ciutat) entraria en el seu esquema estratègic de defensa, junt amb d'altres punts propers com Savassona i Casserres. De fet, a L'Esquerda els francs només havien de reaprofitar una antiga fortificació, amb funció complementària de marca de territori.

Si exceptuem l'anàlisi de l'entorn, l'evidència arqueològica no és gaire clara. Només les marques i

encaixos a la roca, a més d'estructures semiexcavades (tipus fons de cabana), ens indicarien un moment primerenc del món medieval en el qual s'empra la fusta per a la construcció d'estructures. Precisament aquesta característica no és pròpia del país, sinó aportada pels francs foranis (Plànol s. VIII-IX). Només successives excavacions permetran aclarir del tot aquest punt.

Resta encara una altra qüestió: quin tipus de poblament hi ha a L'Esquerda després d'Aissó? El fet que els documents no esmentin l'església fins el 927, gairebé un segle més tard, no implica un buit poblacional paral·lel. Podem suposar que la repoblació d'Osona, feta per Guifre el Pilós a partir de 875, va incloure L'Esquerda en els llocs que calia controlar. La continuïtat toponímica del mot «Roda Civitas» en els documents fins als segles XI-XII, indica un record viu en la població del lloc (OLLIH, 1982a).

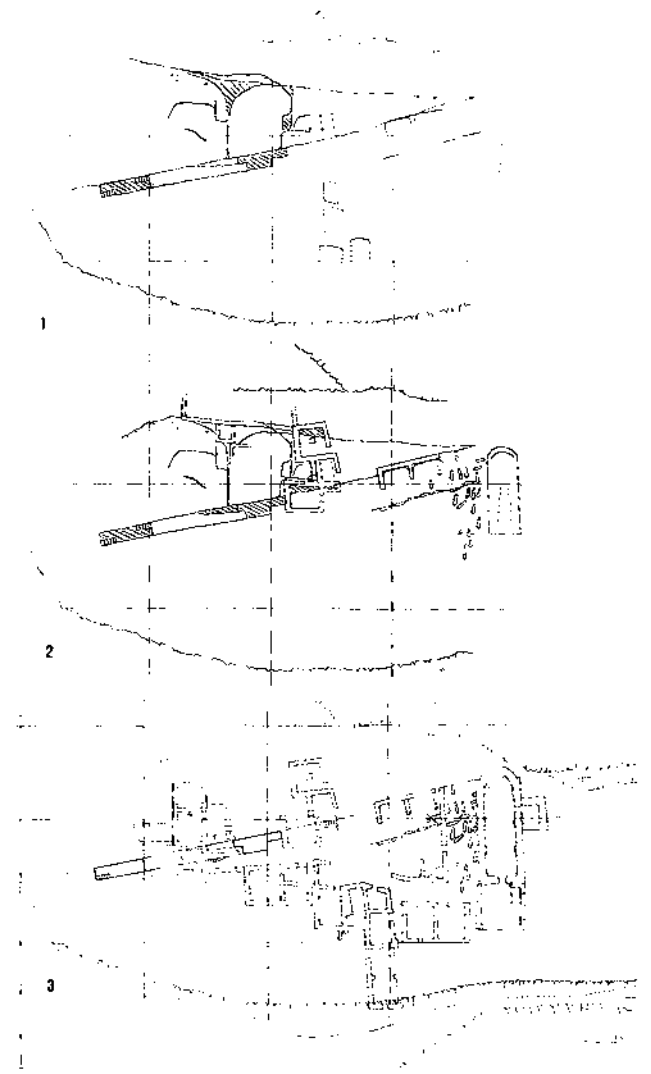

Figura 2. Evolució hipotètica del poblat medieval de L'Esquerda. 1: segles VIII-IX. 2: segles X-XI. 3: segles XII-XIII.

2. El poblament alt-medieval (s. X-XI dC).

A partir del segle X, tant els documents com l'arqueologia ens mostren un poblat format i organitzat entorn d'una església. La primera cita de Sant Pere de Roda és de l'any 927, amb motiu d'una donació de terres a l'església que fan uns feligresos. A partir d'aquest moment, els documents continuen emprant sempre el terme «Roda Civitas» en situar les terres. Els noms dels habitants de L'Esquerda en aquest moment tenen encara reminiscències visigòtiques i/o germàniques: Ellemar, Eldregod, Witard, Wisall.

Arqueològicament, podem associar a aquesta etapa una església de pedra (probable substituïda d'una antiga construcció de fusta) de la qual resta l'absis inicial i part de l'altar, construït amb pedra tosca. Del segle X són també les tombes antropomorfes excavades a la roca, orientades bàsicament d'Est a Oest, formant una necròpolis entorn de l'església.

Quant a l'habitatge, les darreres campanyes d'excavació (1988 i 1989) han mostrat l'existència d'unes estructures soterrades, amortitzades per construccions posteriors. Aquestes estructures dels segles X i XI, són construïdes amb carreus de pedra, de planta quadrada i dimensions petites (5 x 5 m i 4 x 4 m). En el cantó Est del jaciment baixen en terrasses cap al riu, acoblant-se a la morfologia del terreny (Plànol segles X i XI).

3. La plenitud del poblat medieval (segle XII-meitat segle XIII)

Al segle XII, la població ha sofert un augment que fa necessària una nova església, que s'edifica al mateix lloc, però més gran i de tipologia clarament romànica. Els murs d'aquesta església passen per sobre i tallen algunes tombes antropomorfes pertanyents a la necròpolis anterior. El sistema d'enterrament en aquesta època és a base de tombes de llosa, seguint la mateixa orientació d'Est a Oest.

L'habitatge s'agrupa entorn de la plaça central, davant de l'església, i al llarg del carrer longitudinal que dona accés al poblat. Pel que sembla, el carrer pot ser molt més antic, ja que es localitza en nivells ibèrics. De fet, tot l'urbanisme medieval de L'Esquerda sembla obeir pautes prèviament fixades per antigues ocupacions del lloc. Les cases excavades corresponents a aquesta època solen ser de pedra, de planta rectangular, amb murs que distribueixen l'espai interior (Plànol s. XII-XIII). El material associat es compon de ceràmiques grises-negres de cuina, algunes vidrades, eines i atuells de ferro, restes de fauna, alguns objectes de bronze i altres elements que pertanyen a la vida domèstica quotidiana.

L'excavació de la part més alta del poblat ha revelat l'agrupació en espais determinats d'una sèrie d'estructures, destinades a una funció específica de treball. Aquest és el cas del magatzem de pedres que s'obre a la plaça. I del conjunt tecnològic agrari, desti-

nat a la producció, estocatge i transformació d'aliments vegetals, format per una sèrie d'edificacions: graner, molí, era, trull, paller, cobert per al fenc, etc. Pel que sembla, tot el conjunt funcionava paral·lelament des de mitjan segle XII, fins que fou destruït per un incendi en una data incerta, probablement vers el segle XIII.

La identificació d'aquest gran espai de treball denota una societat agrària ben organitzada quant a la producció d'aliments i que podia ser autosuficient per cobrir la demanda interna de consum. Les diverses anàlisis realitzades (carpologia, antracologia, zooarqueologia) ens donen referències concretes sobre el sistema de conreu dels camps (combinació de ferratgeres i llegums en el primer cultiu, blat en el segon cultiu, i ordi-civada en el tercer cultiu), que indiquen una rotació triennial del terreny, amb aprofitament intensiu del sòl (CUBERO, 1988 i 1989). També tenim dades sobre la ramaderia, amb un augment espectacular d'ovicàprids per sobre dels porcs; sobre el paisatge, amb predomini d'una vegetació humida, de roures i faigs; sobre la dieta alimentària humana, etc.

El procés de despoblament (finals segle XIII - 1314)

L'última fase de l'ocupació medieval de L'Esquerda està relacionada amb la formació de l'actual nucli de Roda de Ter, prop del riu, a la part baixa de la península. Ja des del segle XII els documents esmenten una nova església, Santa Maria, situada al costat del pont. Aquesta església actuarà de nou nucli aglutinador de la població, amb sagrera pròpia, que a la llarga substituirà l'anterior església de Sant Pere, prenent-li fins i tot el nom i convertint-se en parroquial.

Les causes d'aquest canvi de poblament són confuses i diverses: des d'hipotètiques causes polítiques que deixen entreveure els documents, fins a la tendència general de la població motivada per canvis econòmics i socio-culturals.

Si ens atensem als documents, al llarg dels segles XII i XIII s'esmenten compres i vendes de terres i cases entorn de l'església de Santa Maria, al cap del pont. La població de L'Esquerda s'havia anat traslladant al nou nucli vora el riu d'una manera progressiva, a mesura que l'antic establiment anava assolint un caràcter netament militar. A finals del segle XIII hi ha dos agrupaments de població, l'un centrat a la sagrera de Sant Pere, a la vella *civitas*, i l'altre a Santa Maria, al nucli nou. Cal remarcar que ambdós nuclis empen el topònim *Roda* simultàniament. A començaments del segle XIV, Jaume II va enviar una expedició guerrera contra les possessions del vescomtat de Cabrera, que va destruir l'any 1302 les fortalises

que en depenien, entre elles la de Roda-L'Esquerda (PLADEVALL, 1967 i 1968; OLLICH, 1982).

Quan, anys més tard, el mateix rei va concedir llicència per reedificar aquestes fortificacions, el bisbe de Vic va protestar, alegant que això anava contra els interessos de la seu. El resultat fou la destrucció total del que quedava de Roda per part de Català de Soler, batlle del bisbe de Vic, pel setembre del 1314. A partir d'aleshores, els documents esmenten l'«eclesia diruta». Malgrat que al cap d'uns anys sembla que es va intentar aixecar una altra fortificació («castello», 1345), l'atac del 1314 havia donat el cop de gràcia a la majoria de construccions de L'Esquerda. I més encara a l'església de Sant Pere, la qual mai més no va ser reconstruïda. Se'n construí una de nova, que ostentà el títol de parròquia, en el nou nucli de vora el riu i la població abandonà definitivament el primitiu assentament de Roda.

Però, van ser aquests motius polítics els únics causants del despoblament de L'Esquerda? Una anàlisi més acurada de l'entorn i dels canvis socioeconòmics de l'època pot aportar una visió complementària dels fets.

En primer lloc, la mateixa situació de l'hàbitat. En moments de perill i d'inestabilitat, és evident que L'Esquerda ofereix unes possibilitats naturals de defensa immillorables. Així, es comprèn que el poblament alt-medieval aprofiti aquestes condicions i les restes d'estructures d'antigues ocupacions. Però, a partir del segle XIII, l'entorn general canvia. Assistim a un creixement del comerç i de l'economia monetària, a una revifalla de les ciutats, a una activació de les vies de comunicació. Viure en una antiga fortalesa pot ser més un risc que no pas un avantatge. Les probabilitats d'un atac són molt més elevades dalt de la península de L'Esquerda que no pas al petit nucli entorn de la nova sagrera de Santa Maria del Pont.

L'aigua i els camps de conreu queden relativament lluny del nucli fortificat, mentre que són molt més pròxims en la nova ubicació del poble. El mateix passa amb la via de comunicació principal, la *strata francisca* o camí d'anar a França, que travessa el nou nucli i possibilita així el comerç ocasional amb els viatgers que segueixen la ruta del Nord a través del Collsacabra i Olot. En canvi, per arribar al vell nucli calia desviar-se expressament i el camí moria en arribar al poble. De fet, a partir de L'Esquerda s'obria una nova via, riu avall, cap a Girona i la costa empordanesa, les relacions amb la qual tenim confirmades des de temps antics. És en temps medievals quan sembla abandonar-se aquesta ruta transversal, per donar prioritat a la ruta que va als Pirineus. Cal considerar la possibilitat d'una relació entre aquest canvi en l'ús dels camins i la marxa paulatina de la població de L'Esquerda cap al nou nucli prop de la *strata francisca*.

Figura 3. L'Esquerda, cases medievals de pedra entorn de l'església de Sant Pere de Roda.

D'altra banda, part de la població es podia veure atreta per la forta expansió del nucli de Vic, situat a 7 km de Roda, que experimentà un fort creixement demogràfic al llarg del segle XIII. Precisament, els testaments de Vic d'aquesta època assenyalen que molts dels testadors procedien de pobles del voltant, de la Plana, entre ells Roda, actualment habitants de la vila de Vic i amb oficis de caire artesanal com pellaires, carnisers, sabaters, venedors, etc. (OLLICH, 1988b). El creixement general de les ciutats arreu d'Europa en el segle XIII només s'explica per l'aglomeració de gent vinguda del camp, que intenten deslligar-se dels senyors i acollir-se a les llibertats relatives promogudes pels reis. És a les ciutats on hom pot fugir de les càrregues feudals i establir-se amb un nou ofici, artesanal o mercantil, seguint els canvis socials i econòmics que es produeixen en aquest moment.

El despoblament de L'Esquerda-Roda va ser, doncs, un llarg procés motivat per causes molt diverses, entre les quals sobresurt, però, el canvi d'assentament cap al nou nucli que conserva el mateix nom de Roda, situat prop del riu.

L'evidència arqueològica també apunta cap a una despoblació o procés d'abandonament de L'Esquerda que va tenir lloc en diverses fases, d'una manera paulatina, malgrat la destrucció final del 1314 esmentada pels documents. L'excavació de l'àrea Nord del poblat medieval (sectors 30 i 31, campanyes 1986 a 1988) ha mostrat una successió estratigràfica força clara en les estructures corresponents al graner i als annexos.

En un espai d'uns 400 m², al cantó Nord de l'església i de la plaça del poblat medieval, s'agrupen unes quantes estructures, edificis i espais lliures, relacionades entre elles per l'ús a què es destinaven. La funcionalitat d'aquestes estructures s'ha pogut deduir bàsicament a partir de les anàlisis carpològiques de la totalitat del sediment. Així, l'habitació H-8 contenia diversos tipus de llavors de cereals, totalment carbonitzats per l'acció d'un incendi. Aquest nivell correspon a l'última destrucció violenta localitzada arqueològicament a L'Esquerda, que es pot datar a començaments del segle XIV i que coincideix, doncs, amb les dates esmentades per la documentació. Però l'excavació dels voltants del graner ha mostrat un segon nivell d'incendi, anterior al del graner, que va afectar i destruir la totalitat d'estructures que constituïen el conjunt tecnològic agrari esmentat abans.

Aquest conjunt d'estructures funcionava a ple rendiment entre els segles XII i XIII, envoltant l'edifici principal destinat a graner. Aquest edifici era de planta rectangular, protegit amb una capa d'argamassa i guix des dels fonaments per tal d'aïllar-lo de la humitat i aconseguir un lloc sec per a les llavors. Davant seu hi havia el molí, mogut a mà, i la premsa, muntats amb estructures de fusta de roure. Un petit pati cobert a l'esquerra comunicava amb l'extrem nord del jub, part de la diàclasi natural de la roca, aprofitant la cavitat com a contenidor. Al costat del molí i entorn del graner s'obria un ampli espai d'uns 180 m², destinat a destriar els cereals i a assecar-los (l'era i el paller). Encara, adossat darrere el graner, hi ha una altra estructura, probablement el lloc de guardar el fenc per als animals.

Figura 4. L'Esquerda, espai destinat al molí, trull i l'era, vist des de l'interior del graner H-8/2.

L'excavació d'aquesta àrea mostra un nivell de cendres i carbons semblant a totes les estructures, de manera que un incendi important devia afectar tot el conjunt. Anys més tard se'n reconstrueix només una

part, aprofitant el cantó esquerre del graner, amortitzant i anul·lant tota la resta d'edificacions que formaven el complex tecno-agrari. El fet que s'anulli la premsa, el molí i altres zones de treball, reconstruint el graner amb una reducció de la meitat de l'espai, fa pensar que tot això ja no era necessari. Potser estem davant una prova de la migració paulatina de la població de Roda cap al nou nucli, trasllat accelerat pels continuats atacs que sofria la fortalesa els darrers anys. L'anàlisi quantitativa i qualitativa dels cereals que es guardaven a l'últim graner en funcionament, ens mostra una diversitat d'espècies important, destinades tant al consum humà com a l'animal. Si tenim en compte que els compartiments vegetals que separaven les diferents llavors no eren gaire grans (encara no 1 m³ per contenidor), podem entendre aquest graner en tres fases evolutives, com a mínim, lligades al procés de despoblació de L'Esquerda:

1a. fase: segles XII-XIII. Ple rendiment del conjunt d'estocatge i producció d'aliments (graner, molí, premsa, era, etc.) paral·lel a les necessitats alimentàries del poblat medieval.

2a. fase: finals segle XIII. Incendi i destrucció (per primer cop?) de la totalitat d'estructures del complex anterior. Es reconstrueix només part del graner, que s'empraria per a una petita part de la població, potser destinada a defensar L'Esquerda.

3a. fase: començaments segle XIV. Incendi i destrucció final. Coincideix amb l'abandonament total del nucli defensiu de L'Esquerda, quan la totalitat de la població passà al nou nucli de Roda, més baix i a prop del riu Ter.

Així doncs, tant els documents com l'arqueologia mostren una tendència general de la població a deixar el nucli de L'Esquerda dalt de la península formada pel riu, per un nou hàbitat a baix del riu, amb unes condicions de vida més assequibles i adequades als canvis socio-econòmics de l'època. El procés va tenir lloc al llarg del segle XIII, i l'abandonament definitiu es produeix el 1314.

Abandonament o canvi d'assentament? L'abandonament d'un poblat com a pauta històrica.

L'abandonament d'un poblat no sempre suposa una despoblació ni una desertització del lloc, sobretot quan no hi ha causes violentes molt ràpides o irreversibles, motivades generalment per fenòmens de la naturalesa. Al contrari, moltes vegades ens trobem amb un canvi de poblament, en què un lloc determinat és abandonat lentament cap un altre de proper, però amb unes característiques semblants a l'anterior.

Per a un arqueòleg, sempre comporta molta més riquesa material l'excavació d'un lloc abandonat ràpidament, ja que els habitants no poden endur-se les

coses. Tant l'aigua com el foc conserven, de diferent manera, materials que mai no haurien arribat fins a nosaltres, si s'haguessin continuat utilitzant en la vida quotidiana. En canvi, un abandonament lent, programat fins i tot, suposa generalment un trasllat familiar total, amb els estris i les eines més necessaris per tornar-se a instal·lar en un altre lloc. Malgrat que en aquest cas l'arqueòleg només troba el material abandonat perquè és vell o inservible, l'estudi estratigràfic possibilita el coneixement de les etapes de la vida d'aquest poblat. I, de vegades, un poblat es pot haver «abandonat» temporalment diversos cops, en funció de les condicions socials, polítiques i econòmiques, i es torna a habitar quan aquestes tornen a canviar. L'anàlisi del procés de poblament i despoblament de L'Esquerda mostra una pauta històrica, repetida al llarg del temps.

Figura 5. En primer terme, cases del poblat medieval de L'Esquerda; a baix, al costat del riu, poble actual de Roda de Ter.

El diagrama annex, que abasta des del segle VIII aC fins al s. XX, permet comparar les franges cronològiques ocupades per L'Esquerda (antiga RODA CIVITAS, jaciment actual situat a la península envoltada pel Ter) i Roda de Ter (actual poble, situat a la part baixa de la península i originat a partir de l'antic nucli). La línia contínua s'ha realitzat a partir de dades arqueològiques i documentals. La discontinua indica hipòtesis o dades encara no ben contrastades. Els talls verticals indiquen incendis o destruccions puntuals ben documentades. Remarquem que les franges d'ocupació d'un i altre lloc no tan sols no coincideixen, sinó més aviat al contrari, s'equilibren i complementen, com si es tractés d'un conjunt ben planificat.

Al llarg de gairebé 3.000 anys, L'Esquerda i Roda es van substituir i alternar en l'ocupació del territori, en funció de les necessitats i canvis socials, polítics i econòmics de cada època. En realitat, els dos llocs poden funcionar com un sol nucli, emprant la península fortificada en els moments d'inestabilitat, migracions i canvis, o quan es necessita una defensa directa de la població.

Així, l'arqueologia demostra continuïtat d'ocupació des del Bronze Final fins al món ibèric, amb un gran buit que comença en els segles que anomenaríem «romans» i «tardoromans», on podem suposar la població establerta més a prop del riu i dels camps de conreu. Aquest és el primer «abandonament» conegut de L'Esquerda a partir del segle I aC, amb unes pautes generals que es repetiran a l'Edat Mitjana: canvis en l'organització territorial, de control administratiu (es potencia la ciutat romana d'Ausa), i de rutes de comunicació (es potencia l'eix cap al Nord, en lloc de la ruta del Ter).

A l'època carolíngia i alt-medieval, la població es torna a agrupar dalt de la península de L'Esquerda i refà les muralles heretades de temps antics. Quan la situació torna a canviar, a partir del segle XIII, la població tendeix a deixar la vila de Roda situada a L'Esquerda, per establir-se al nou nucli, que en conservarà el nom fins als nostres dies.

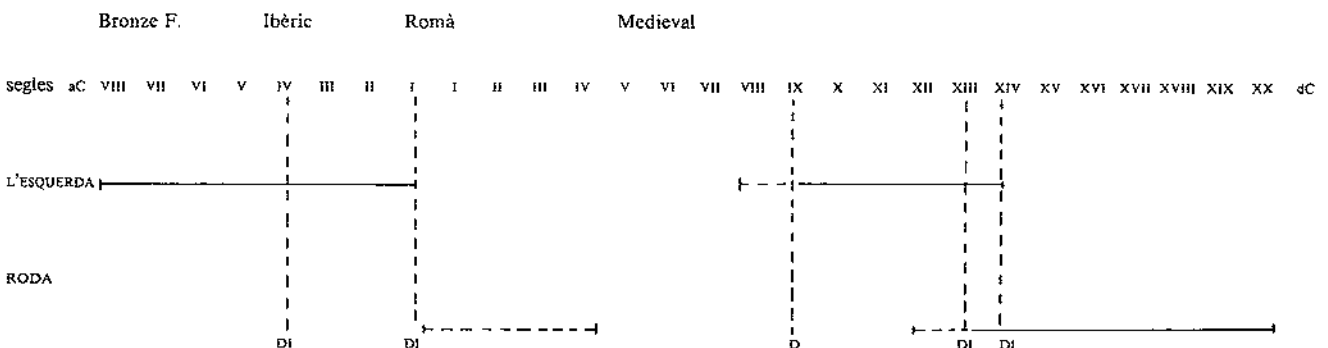

Figura 6. L'abandonament com a pauta històrica. D/I: Destrucció/Incendi.

Aquest seria el darrer canvi poblacional, si no tinguéssim en compte un fenomen propi del segle XX: l'expansió que comporta la industrialització i les urbanitzacions, que haurien afectat directament L'Esquerda a partir dels anys 60. Malgrat que tot va quedar en projecte en descobrir-se el jaciment, cal considerar aquest aspecte, ja que confirma la pauta històrica amb la qual funciona l'assentament de Roda-L'Esquerda a través dels anys, potser aplicable a molts d'altres jaciments.

ABSTRACT

The end of a medieval village: desertion or settlement change? The example of L'Esquerda

This paper attempts to explain the evolution of a medieval village in central Catalonia, since its origins in the 8th. century B.C. until its ending in medieval times. Both documents and archaeology show that in roman times L'Esquerda was also deserted. The site was reoccupied in the early Middle Ages.

The medieval village evolution and the process of its last desertion is focused from the spatial analysis (location by a river, natural defence settlement, water, cultivated fields and natural communication ways), and from the socioeconomic and political changes which happened during late medieval times.

BIBLIOGRAFIA

ADELL, J. A. (1982); *Notes per a l'estudi de la tecnologia constructiva de l'habitat medieval de l'Esquerda*. (XI Symposium de Prehistòria i Arqueologia Peninsular, Vic, 26-28 nov. 1982), «Ausa», X, pp. 345-352.

BERTRAN, R. (1990); *L'anàlisi antracològica dins L'Esquerda, Sector Medieval. Memòria de les Excavacions Arqueològiques 1984-1988*, (inèdita).

BUXÓ, D. i OLLICH, I. (1982); *Noves aportacions del jaciment arqueològic de l'Esquerda*. (XI Symposium de Prehistòria i Arqueologia Peninsular, Vic, 1982), «Ausa», X, pp. 329-339.

BUXÓ, D.; ROCAFIGUERA, M. i altres (1988); *El jaciment ibèric de l'Esquerda. Memòria de les excavacions*. Generalitat de Catalunya, Barcelona, (inèdita).

CUBERO, C. (1988); *Explotació agrària del territori a l'Edat Mitjana: Tossal de Solibernat (Torres de Segre, Segrià, Lleida) i l'Esquerda (Masies de Roda de Ter, Osona)* dins «Aportació de la paleocarpologia al coneixement de l'explotació agrària del territori», Barcelona, Tesi de Llicenciatura inèdita, pp. 179-209.

GRACIA, E. (1984-85); *Materials de peltre medievals a Catalunya*, «Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia», 5-6, Barcelona, pp. 313-353.

LALUEZA, C. i MARTÍ, J. (1989); *Estudi antropològic de les tombes de la Muntanyeta (Roda de Ter, Osona)*, «Acta/Mediaevalia», 10, Universitat de Barcelona, pp. 251-256.

OLLICH, I. (1980a); *Algunes peces de ceràmica grisa medieval a Catalunya*, «Colloques Internationaux du CNRS», París, 1980, pp. 403-406.

OLLICH, I. (1980b); *El jaciment arqueològic medieval de L'Esquerda a Les Masies de Roda de Ter, Osona, I. Informe preliminar i estat de la qüestió*, «Quaderns d'estudis medievals», 1, Barcelona, pp. 5-15.

OLLICH, I. (1981a); *El jaciment arqueològic medieval de L'Esquerda a les Masies de Roda de Ter, Osona, II. Sistema i tècniques d'excavació. Aplicació a una de les cases del poblat medieval*, «Quaderns d'Estudis Medievals», 3, vol. 1, Barcelona, pp. 144-155.

— (1981b); *El jaciment arqueològic medieval de L'Esquerda a les Masies de Roda de Ter, Osona, III. La necròpolis medieval*, «Quaderns d'Estudis Medievals», 4, vol. 1, Barcelona, pp. 219-234.

— (1982a); *El jaciment arqueològic medieval de L'Esquerda a les Masies de Roda de Ter, Osona, IV. L'església romànica de Sant Pere*, «Quaderns d'Estudis Medievals», 7, vol. 1, Barcelona.

— (1982b); *El jaciment arqueològic medieval de L'Esquerda a Les Masies de Roda de Ter, Osona, V. El material arqueològic*, «Quaderns d'Estudis Medievals», 10, vol. 1, Barcelona, pp. 609-619.

— (1982c); *L'Esquerda, Les Masies de Roda, «Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys»*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Excavacions Arqueològiques a Catalunya, n. 1, Barcelona, pp. 395-398.

— (1982d); *Tipologia de les tombes de la necròpolis medieval de L'Esquerda (Osona)*, «Acta/Mediaevalia», Annex 1: «Necròpolis i sepultures medievals de Catalunya». Departament d'Història Medieval, Universitat de Barcelona, pp. 105-153.

— (1983); *El poblat medieval de L'Esquerda, (Osona)*, «Tribuna d'Arqueologia», Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, pp. 43-50.

— (1984a); *La informació documental* dins «Memòria de les excavacions arqueològiques de l'Esquerda, sector medieval, campanyes, 1977-1983», Generalitat de Catalunya, Barcelona (inèdita).

— (1984b); *Formes i decoració de la ceràmica grisa medieval procedent del jaciment de «L'Esquerda» (Barcelona)*, «Acta/Mediaevalia», Annex, 2 «Ceràmica grisa i terrissa popular de la Catalunya Medieval», Dept. Història Medieval, Universitat de Barcelona, pp. 81-97.

— (1984c); *Poblat de l'Esquerda, Les Masies de Roda*, «Catalunya Romànica», vol. II: Osona I, Barcelona, p. 347.

— (1985a); *Poblament i formes de vida al jaciment medieval de l'Esquerda a través del seu estudi arqueològic*, «Actas del I Congreso de Arqueología Medieval Española», Huesca, pp. 552-568.

— (1985b); *Jaciment arqueològic medieval de l'Esquerda (Les Masies de Roda de Ter, Osona)*, a «Ieres. Jornades d'Arqueologia Medieval», Universitat de Barcelona, des. 1985.

— (1987); *De Laplace a Harris: l'exemple experimental del jaciment de l'Esquerda*, «Actas II Congreso de Arqueología Medieval Española», Madrid, 1987, vol. II, pp. 60-68.

— (1988a); *El graner de l'Esquerda, Roda de Ter, Osona* a «III Jornades d'Arqueologia Medieval a Catalunya», Universitat de Barcelona, març 1988.

— (1988b); *Camp i ciutat a la Catalunya del segle XIII*, EUMO Editorial, Vic, 205 p.

— (1989); *L'agricultura a l'Edat Mitjana. L'excavació i estudi del graner de l'Esquerda*, «Roda de Ter, núm. extra, set. 1989.

OLLICH, I. i altres (1984); *Memoria de les Excavacions Arqueològiques de l'Esquerda. Sector Medieval, campanyes 1977-1983*, Generalitat de Catalunya, Barcelona (inèdita).

OLLICH, I. i VIVES, E. (1986); *Arqueologia i Antropologia física. La població i el ritual funerari a Osona a través de les necròpolis medievals*, «Cota/Zero», 2, Vic, 1986, pp. 62-71.

OLLICH, I. i CUBERO, C. (1989); *Paleocarpologia i agricultura a l'Edat Mitjana: l'excavació i estudi d'un graner medieval a Catalunya*, «III Congreso de Arqueología Medieval Española», Oviedo, març 1989 (en premsa).

OLLICH, I. i RAURELL, S. (1989); *Tombes de llosa als turons de la Plana de Vic: una població alt-medieval per cristianitzar?*, «Acta/Mediaevalia», 10, Universitat de Barcelona, pp. 223-250.

OLLICH, I. i ROCAFIGUERA, M. (1990); *Les etapes de poblament al jaciment de l'Esquerda, Les Masies de Roda de Ter, Osona (s. VIII aC-s. XIV dC)*, «Tribuna d'Arqueologia», Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, Barcelona (en premsa).

OLLICH, I. i altres (1990); *L'Esquerda, Sector Medieval. Memòria de les Excavacions Arqueològiques 1984-1988*, (inèdita).

PÉREZ-PÉREZ, A. i LALUEZA, C. (1989a); *Determinació de la dieta: interpretació arqueològica*, «III Congreso de Arqueología Medieval Española», Oviedo, març 1989 (en premsa).

PÉREZ-PÉREZ, A. i LALUEZA, C. (1989b); *Tècniques de determinació de la dieta a partir de restes antropològiques*, «IV Jornades d'Arqueologia Medieval a Catalunya», Universitat de Barcelona, abril 1989.

PLADEVALL, A. (1967); *Destrucció de l'antiga església parroquial de Sant Pere de l'Esquerda*, «Roda de Ter», núm. extra.

PLADEVALL, A. (1968); *Notícies de la Roda medieval*, «Roda de Ter», núm. extra.

RIU, M.; BOLOS, J.; OLLICH, I.; PADILLA, I. i PAGÈS, M. (1984); *Sivelles medievals i altres peces d'orfèbreria relacionades amb la indumentària*, «106è. Congrés Nacional des Sociétés Savantes», Perpinyà, 1981, pp. 107-183.

ROCAFIGUERA, M. (1989); *Les etapes del poblament ibèric de l'Esquerda (Les Masies de Roda de Ter, Osona)*, «Roda de Ter», núm. extraordinari, 1989, pp. 15-16.

ROCAFIGUERA, M. (1990); *L'Esquerda: assentament i territori en el període ibèric ple*, «Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica», Manresa, 1990.

SANCHO, M. (1989); *Material i utilitat agrícola de ferro a l'Edat Mitjana*, tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona, febrer 1989, (inèdita).

VILA, A. (1984); *L'entorn geogràfic*, dins «Memòria de les Excavacions Arqueològiques de l'Esquerda. Sector Medieval, 1977-1983», Generalitat de Catalunya, Barcelona, (inèdita).

VIVES, E. (1982); *Les restes òssies humanes del cementiri medieval de L'Esquerda (Roda de Ter, Osona)*, (XI Simposium de Prehistòria i Arqueologia Peninsular, Vic, 1982), «Ausa», X, pp. 341-343.

VIVES, E. (1987); *Contribució al coneixement dels enterraments medievals a Catalunya i regions limítrofes*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, febrer 1987, (inèdita).

VIVES, E. (1990); *La població catalana medieval. Origen i evolució*, EUMO Ed., Vic, 197 pp.

AA.VV. (1984); *Les Masies de Roda* a «Catalunya Romànica», vol. II: Osona I, Ed. Gran Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1984, pp. 327-348.

Imma OLLICH i CASTANYER és professora d'Història i Arqueologia Medieval a la Universitat de Barcelona. Tesi doctoral sobre Vic al segle XIII (1981). Coordinadora del LAM (Laboratori d'Arqueologia Medieval) del Departament d'Història Medieval, U. B. Directora de les excavacions arqueològiques al poblament ibèric i medieval de L'Esquerda des de 1977, i de les excavacions urbanes a Vic des de 1982.